

Н.А. Пустовіт, м. Київ

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ШКОЛЯРІВ

На основі аналізу філософської, культурологічної, педагогічної літератури обґрунтовано сутність поняття “культура екологічної поведінки”, можливості компетентнісного підходу в формуванні культури екологічної поведінки школярів.

Ключові слова: культура, екологічна культура, поведінка, екологічна поведінка, культура поведінки, компетентнісний підхід.

Формування навичок екологічної поведінки визначено одним із актуальних завдань у Концепції екологічної освіти України, Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті; формування культури поведінки є одним з перспективних напрямів науково-педагогічних досліджень НАПН України. Необхідність формування культури екологічної поведінки громадян обумовлена також вимогами національного екологічного законодавства.

Розв'язання цієї проблеми започатковано у дослідженнях М.Кисельова, В.Крисаченка, М.Хилька та ін. (філософські засади екологічної культури), М.Федорової, Є.Яковенко-Глушенкової, А.Ушакова (психолого-педагогічні засади культури поведінки особистості). У попередніх публікаціях автора також обґрунтовано типи екологічної поведінки, теоретичні засади, форми і методи формування екологічно доцільної поведінки школярів

Метою цієї статті є науково-теоретичне обґрунтування змістовної сутності поняття “культура екологічної поведінки” та можливостей компетентнісного підходу у формуванні культури екологічної поведінки школярів.

Поняття “культура екологічної поведінки” акумулює сутнісні характеристики понять “культура”, “екологічна культура”, “культура поведінки”. Логічно, що особливу увагу привертають визначення, що так чи інакше розкривають взаємозв'язки цих понять, взаємодію людини з природою.

У найширшому розумінні, під культурою мають на увазі передусім олюднену природу, тобто все те у природі, що має на собі відбиток людської діяльності. З цього погляду вся навколишня дійсність складається з двох видів природи:

первісної й окультуреної, обробленої і перетвореної працею багатьох поколінь [6, с. 19].

В контексті екологічної проблематики увагу привертають визначення, що характеризують взаємодію людини з природою. Дослідник цієї проблеми відомий український філософ М.Кисельов зазначає, що зазвичай культуру виділяють як особливу сферу дійсності, передусім, по відношенню до природи. Більшість з наявних в літературі визначень культури виходить з протиставлення її світу природи. Від такого протиставлення страждають і природа – від кризи екологічної, і культура – від кризи духовної; сучасна екологічна ситуація у певному розумінні є наслідком протиставлення культурного і природного як двох незалежних і навіть опозиційних сутностей, – зазначає вчений.

Зв'язок культурологічної проблеми і екології обумовлений хоча б тим, що природа є неодмінною основою розвитку культури, а ступінь освоєння природи людиною є одним з важливих показників рівня розвитку людського суспільства, його культури. В свою чергу, взаємодія з природою визначається особливостями культури, через яку транслюються, реалізуються цінності певного суспільства. Тому в літературі поширюється думка, що культура є специфічним, властивим людині, цілісним способом адаптації до природного оточення. Відповідно, серед численних визначень культури наявні такі, що не ґрунтуються на опозиції “культура – природа”. Як зазначає В.Межжерін, культура за своїм походженням і призначенням екологічна, оскільки принципова відмінність людини від тваринного світу полягає саме у тому, що природні ресурси вона споживає за допомогою культури.

Термін “екологічна культура”, запроваджений культурологом Л.Коганом (1973 р.), у наш час має чимало визначень, що обумовлює різноманітність підходів до її вивчення. Вітчизняні дослідження екологічної культури як особистісної якості школярів різного віку належать О.Король, С.Лебідь, І. Павленко, О.Пруцаковій, Н.Шевченко та іншим. Питанням підготовки вчителя до формування екологічної культури учнів присвячені роботи С.Іващенко, Г.Тарасенко, О.Чернікової. Виховання екологічної культури студентів вивчали Г.Глухова, Н.Єфіменко, О.Матеюк, Л.Фенчак.

Екологічна культура, – зазначає О.Унтілова, – відносно самостійна система духовно-практичної сфери, основними компонентами якої є екологічна свідомість, еколоґо-культурні цінності, екологічна поведінка, що забезпечує їх взаємозв'язок на різних ієрархічних рівнях: суспільства в цілому, соціальних

груп і індивідів. Екологічна культура виражається у здатності людей свідомо користуватися своїми екологічними знаннями і вміннями в практичній діяльності, передбачає формування духовно-моральних якостей особистості, здатності поступати по совісті з природою і людьми [9, с. 48-49].

Уточнення поняття екологічної культури стосовно особистості робить К.Артамонова: екологічна культура – це невід’ємний компонент духовного світу особистості, який являє собою екологічно орієнтовану свідомість і поведінку, в основі яких лежать гуманістичні ціннісні орієнтації і установки відносно природи. Це поняття включає в себе такі складові, як екологічне світорозуміння, екологічна свідомість, екологічні переконання, екологічна самосвідомість, екологічна діяльність, ідеал взаємовідносин людини з природою [1, с. 26].

Наведені визначення екологічної культури акцентують увагу на цінностях, як основі поведінки. Аксиологічний аспект екологічної освіти і виховання наголошується у всіх міжнародних документах відповідного змісту. Цінності у структурі екологічної освіти набувають значення ключової категорії, розробляється окремий напрям – “навчання екологічним цінностям”.

Особистісні цінності формуються через ціннісне ставлення на основі усвідомлення потреб. Проте, повсякдення свідчить, що усвідомлення екологічних потреб не призводить автоматично до формування відповідних цінностей і не знаходить масового відображення у поведінці людей. З’ясовуючи специфіку екологічних цінностей, О.Стегній доходить висновку: вони належать до числа так званих “пост матеріальних”, і набувають ваги у суспільстві після того, як люди досягли матеріальної безпеки, і тому, що вони її досягли. Постматеріальні екологічні цінності поширюються серед населення відповідно до економічних досягнень та довготривалості періоду економічного піднесення держави. У сучасних індустріально розвинених країнах, де більшість громадян не відчуває дефіциту матеріальних вигод і послуг, люди починають мислити про задоволення естетичних, інтелектуальних та інших духовних потреб, у тому числі – тих, що задовольняються завдяки спілкуванню з природою [7, с. 45-48].

Спільною ознакою посттоталітарних держав Європи, за визначенням відомого екофілософа В.Хьосле, є перейняття західних стандартів споживання, на жертвовник яких можуть бути принесені всі інші цінності. Саме тому значна частина населення в Україні допоки більше піклується про матеріальний добробут.

Особливістю нових смисложиттєвих орієнтирів, які з неминучістю зобов'язане виробити людство, є усвідомлення цінності природи не як “цінності для когось”, а як “цінності чогось”, – робить висновок М.Гладкий [3, с. 10]. Це означає, що природа має цінність сама по собі, незалежно від здатності задовольняти “якісь” і “чиїсь” потреби.

Зв'язок поведінки і культури здійснюється через освіту. У психолого-педагогічних дослідженнях екологічна освіта розглядається як процес і засіб формування екологічної культури особистості, а відповідно, екологічна культура – як результат екологічної освіти і виховання. Однак є й інший аспект взаємозв'язку освіти і культури: культура як джерело, засіб, простір розвитку екологічної освіти, – звертають увагу А.Захлебний і О.Дзятковська.

Освіта – складова частина культури, при цьому виступає як засіб соціалізації і інкультурації особистості. Екологічну освіту слід розглядати як процес залучення індивіда до культурного досвіду людства з взаємодії з навколишнім середовищем; засіб формування індивідуальної екологічної культури, результатом якого є становлення і розвиток суб'єкта екологічно орієнтованої діяльності. Культурологічний підхід у екологічній освіті передбачає поєднання двох підходів: “освіта в культурі” і “культура в освіті” [4].

Поняття “культура поведінки” не є новим у педагогіці. Виховання культури поведінки дошкільників та учнів початкової школи розглядалась у працях Л.Артемової, В.Білоусової, О.Богданової, Н.Вітковської, В.Горєєвої, Л.Грибової, Т.Маркової, В.Нечаєвої, С.Петеріної. Останнім часом цій проблемі присвячено також роботи М.Федорової, Є.Яковенко-Глушенкової; виховання культури вчинку у студентської молоді досліджено А.Ушаковим. Культура поведінки молодших школярів у дослідженні Є.Яковенко-Глушенкової полягає у засвоєнні та дотриманні ними загальнолюдських норм і правил життєдіяльності на рівні усвідомленої звички.

У визначенні, яке дає М.Федорова стосовно дітей 6-7 років життя, розкриваються деякі психологічні механізми культури поведінки: це сукупність способів самоорганізації діяльності у відповідності з морально-естетичними вимогами суспільства шляхом зіставлення власних “етичних інстанцій” з соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків [10, с. 27].

Зі сфер прояву культури поведінки дослідники наголошують на: родині, колективі, побуті, школі, громадських місцях, гігієні, мовленні, спілкуванні (Є.Яковенко-Глушенкова); культурі

спілкування та взаємин, культурі поведінки у колективі, культурі взаємин у праці, культурі мовлення та зовнішнього вигляду (В.Білоусова); культурі взаємин, спілкування, культурі побуту та культурно-гігієнічних навичках (Л.Артемова). Фактично, жоден з дослідників не виділяє взаємодію з природою у якості сфери прояву культури поведінки.

В свою чергу, систему вчинків і дій стосовно довкілля, яка віддзеркалює рівень екологічної культури особистості, вважаємо екологічною поведінкою.

Беручи за основу визначення культури поведінки як сукупності форм повсякденної поведінки людини (у праці, у побуті, у спілкуванні з іншими людьми тощо), в яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки, враховуючи викладені вище теоретичні положення, “культура екологічної поведінки” визначається нами як сукупність соціально та особистісно обумовлених форм повсякденної поведінки у ситуаціях безпосередньої та опосередкованої взаємодії з природою, у яких знаходить зовнішнє вираження ступінь (міра) усвідомлення самоцінності природи.

Нинішня актуальність компетентнісного підходу спонукає до аналізу його можливостей у формуванні культури екологічної поведінки школярів. Вони залежать від розуміння його сутності і взаємозв'язків, тлумачення яких неоднозначні. Більшість дослідників наголошують на взаємозв'язку компетентнісного підходу з діяльнісним і особистісно орієнтованим. Компетентнісний підхід у тлумаченні І.Зімньої характеризується посиленням як власне прагматичної, так і гуманістичної спрямованості освітнього процесу [5, с. 17].

Впровадження компетентнісного підходу, вважає Т.Іванова, дозволить реалізувати особистісно орієнтований, діяльнісний і практико-орієнтований підходи у освітньому процесі, оскільки виділення компетентності у змісті навчальних предметів визначає орієнтири у доборі тих знань і умінь, які найбільш значущі для формування ціннісних орієнтацій, будуть затребувані у житті самого учня.

Інтеграцію діяльнісного і особистісно орієнтованого підходів у реалізації компетентнісної освітньої парадигми доводять В.Болотов і В.Серіков. Аналізуючи природу компетентності, автори роблять висновок, що вона, будучи продуктом навчання, не витікає з нього безпосередньо, а є, радше, наслідком саморозвитку індивіда, його не стільки технологічного, а

особистісного зростання, наслідком самоорганізації і узагальнення діяльнісного і особистісного досвіду. Побудована на таких засадах, освіта постає як високомотивована і у повному розумінні особистісно орієнтована.

Про те, що лише педагогіка розвитку, яка базується на особистісно орієнтованому і діяльнісному підходах, здатна забезпечити формування компетентності вищого рівня, – зазначає І.Бех [2]. Вчений послідовно доводить це положення на основі узгодження ідей діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів з цілями і завданнями компетентнісного підходу на засадах логічної доповнюваності. Зокрема, він зазначає, що “діяльнісний підхід впритул наближається до ідеї компетентнісного підходу” у межах тих компетентностей, які забезпечуються навчальними знаннями теоретичного рівня, коли те чи інше знання “утримує внутрішні відношення, зв’язки, закономірності, властиві певному об’єкту чи явищу. Відтак, теоретичне знання пов’язується, перш за все, з узагальненим способом діяльності. ... теоретичне знання – це не що інше, як самостійне оперування предметом, вміння сконструювати, використовувати його”.

Ставлячи за основне завдання розвиток теоретичної свідомості суб’єкта, діяльнісний підхід апелює до формування знань як переконань, до формування наукового світогляду, для чого застосовуються фрагменти практики у якості дидактичного засобу.

Суттєву відмінність діяльнісного і компетентнісного підходів І.Бех вбачає на рівні кінцевої мети. Якщо “метою діяльнісного підходу є перетворення того, хто навчається, у суб’єкта учіння”, то “компетентнісний підхід повинен забезпечити несуперечливу трансформацію суб’єкта учіння у суб’єкта розвиненої суспільної практики, точніше, у суб’єкта практичної діяльності як цілеспрямованого перетворення дійсності”. Вчений застерігає проти вузького розуміння єдності знання і практики. У компетентнісному підході має “сповна реалізовуватися ідея, згідно з якою кінцевою метою пізнання є не знання самі по собі, а практичне перетворення дійсності для задоволення матеріальних і духовних потреб людини і суспільства”. Зрештою, відмінність діяльнісного і компетентнісного підходів виявляється у значенні практики: “... якщо за діяльнісного підходу фрагменти практики слугували засобом формування знань і переконань, то за компетентнісного підходу навчальні надбання стають засобом досягнення цілі формування людини досвідченої” [2, с. 6-7].

Стосовно особистісно орієнтованого підходу, І.Бех відстоює його повну асиміляцію компетентнісним, зазначаючи, що морально-духовна досвідченість особистості, яка передбачається компетентнісним підходом, безпосередньо пов'язана з використанням ідей особистісно орієнтованого виховання, за якого вихованець є суб'єктом суспільно значущої поведінки як істотної складової суспільної практики [2, с. 7].

Єдність діяльнісного і особистісно орієнтованого підходів обгрунтована також у дослідженнях, безпосередньо присвячених екологічній освіті і вихованню школярів. У роботі А.Захлебного і О.Дзятковської обгрунтовується конструктивність особистісно-діяльнісного підходу для обгрунтування сутності і змісту екологічної компетенції. На відміну від особистісно орієнтованого, він не лише структурує через набір компетенцій соціокультурний досвід, з якого згодом формується зміст освіти, але виходить у доборі змісту з основних видів діяльності учнів, що дозволяє не лише оволодіти соціокультурним досвідом, але набувати власного досвіду, що є необхідною умовою формування екологічної компетентності у рамках випереджальної екологічної освіти в інтересах стійкого розвитку, – зазначають автори [4].

Лінії поєднання компетентнісного і діяльнісного підходів у системі екологічної освіти обгрунтовує С.Алексєєв.

Українські дослідники екологічної компетентності студентів ВНЗ зауважують на ефективності вирішення проблеми засобами польових (Л.Титаренко) та технологічних (Н.Черновол) практик, тим самим підтверджуючи зв'язок компетентнісного і діяльнісного підходів. Як зазначає Н.Черновол, діяльність пов'язує морально-етичні цінності особистості, вміння використовувати знання. Екологічна компетентність у площині діяльності визначає, насамперед, практичні вміння, спрямовані на захист навколишнього природного середовища, збереження власної та колективної безпеки, дотримання правових норм, екологічної етики тощо.

У роботі Л.Титаренко польові практики розглядаються як форма навчального процесу, що надає можливість набуття студентами безпосереднього досвіду взаємодії з природою, спосіб дослідити і відчутти особисту причетність до екологічних проблем.

Дещо іншої позиції дотримуються В.Андрущенко, С.Сисоєва, розглядаючи компетентнісний підхід у якості такого, що сприяє реалізації особистісно орієнтованої професійної освіти.

Аргументуючи додатковість компетентнісного підходу до культуроцентричного, знанневоцентричного, системодіяльнісного

підходів (причому найбільш загальним, всеохоплюючим є культуроцентричний підхід), О.Субетто зазначає його обмеженість. Компетентнісний підхід не може відобразити багатство внутрішнього світу людини, не охоплює собою формування культури особистості як якісної цілісності. ... включення в систему компетентності “емоційно-вольової регуляції”, “мотиваційного” і “поведінкового” компонентів є методологічною помилкою, – вважає вчений [8].

Проведений теоретичний аналіз спонукає до висновків:

Екологічна культура (особистості чи суспільства), як стан духовного життя, обумовлюється історичними та освітніми причинами і утверджує певний тип стосунків, поведінки і діяльності щодо пізнання та практичного освоєння навколишнього середовища.

Діяльність, поведінку, вчинки людей стосовно природи визначають екологічні цінності, що є осердям екологічної культури особистості.

Причини порушення психологічного механізму формування цінностей через усвідомлення потреб і ціннісне ставлення у разі формування екологічних цінностей коріняться у “постматеріальному” характері екологічних цінностей, необгрунтованому перейнятті західних стандартів споживання. Їм необхідно протиставити усвідомлення самоцінності природи, що, в свою чергу, вимагає формування здатності до самообмеження надмірних, нерозумних потреб.

Можливості компетентнісного підходу у формуванні культури екологічної поведінки залежать від концептуального розуміння сутності і місця останнього у методологічній системі екологічної освіти. Однозначно ефективним компетентнісний підхід є для формування практичних природоохоронних вмінь, навичок прийняття рішень щодо взаємодії з природою.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов’язані з обгрунтуванням конкретних технологій формування культури екологічної поведінки школярів на засадах компетентнісного підходу, параметрів та методів вимірювання її сформованості.

Література:

1. Артамонова Е.И. Экологическая культура учителя / Е. И. Артамонова // На пути к устойчивому развитию России. – 2008. – №4. – с. 22-28.
2. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сене компетентнісного підходу у педагогіці / І. Д. Бех // Виховання і культура. – 2009. – №1-2 (17-18). – С. 5-7.

3. Гладкий М.П. Трансформація смисложиттєвих орієнтирів за умов сучасної екологічної ситуації в Україні: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.0.03 / Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України / М. П. Гладкий. – К., 2003. – 16 с.
4. Захлебный А.Н. Экологическое образование: культурологический подход / А. Н. Захлебный, Е. Н. Дзятковская // На пути к устойчивому развитию России. – 2008. – № 4. – С. 9-10.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
6. Кисельов М.М. Екологія і культура / М. М. Кисельов. – К. : Наукова думка, 1991. – 260 с.
7. Могильний А.П. Культура і особистість: [Монографія]. – К. : Вища шк., 2002. – 303 с.
8. Стегній О.Г. Екологічний рух в Україні: соціологічний аналіз. / О. Г. Стегній. – К. : Вид. Дім “КМ Академія”, 2001. – 243 с.
9. Субетто А.И. Онтология и эпистемология компетентностного подхода, классификация и квалиметрия компетенций. / А. И. Субетто. – С-Пб. - М. : Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов, 2006. – 72 с.
10. Унтилова О.Н. Экологическая культура как фактор устойчивого развития общества / О. Н. Унтилова // На пути к устойчивому развитию России. – 2008. – №4. – с.46-49.
11. Федорова М.А. Культура поведінки дітей 6-7-го років життя (виховання у НВК “школа – дитячий садок”): метод. посіб. / За ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 136 с.

На основе анализа философской, культурологической, педагогической литературы обоснованы сущность понятия “культура экологического поведения”, возможности компетентностного подхода в формировании культуры экологического поведения школьников.

Ключевые слова: *культура, экологическая культура, поведение, экологическое поведение, культура поведения, компетентностный подход.*

On the basis of the analysis of the philosophical, culturological, pedagogical literature “the culture of environmental behavior”, possibilities of the competence-based approach in formation of culture of environmental behavior of schoolchildren are proved essence of concept.

Key words: *culture, environmental culture, behavior, environmental behavior, culture of behavior, competence-based approach.*